
STRAIPSNIAI

MINDAUGAS LENKIJOS XIX IR XX A. ISTORIOGRAFIJOJE

Jan Jurkiewicz

A. Mickevičiaus vardo universiteto Istorijos institutas, Poznanė, šw. Marcina 78, 61-809, Lenkija

Nebūtina plačiau aiškinti, kodėl Lenkijoje taip gyvai domimasi kaimynės Lietuvos istorija. Abiejų kraštų likimai per amžius buvo tokie artimi, kad lenkų istorinėje savivokoje Lietuvos praeitis, taip pat ir prieš uniją su Lenkija, užėmė ypatingą vietą kaip savos tautinės tradicijos dalis. Tarp Jogailos pirmtakų greta Gedimino, Kęstučio ir Algirdo Lenkijos istoriografijoje labiausiai dėmesį patraukė Mindaugo asmenybė. Tai iš dalies paaiškina ta aplinkybė, kad jis buvo susijęs su Lietuvos valstybės susidarymu. Istorijos scenoje jis pirmą kartą pasirodė 1219 m. kaip vienas „vyresniųjų“ Lietuvos kunigaikščių grupėje, kuri sudarė taikos sutartį su Haličo Rusia. Ilgainiui jis savo valdžia suvienijo visą Lietuvą, išgarsėjo Europoje, kai priėmė krikštą (1251 m.) ir buvo karūnuotas (1253 m.). Poetų, rašytojų ir mokslininkų vaizduotė žadino ir kiti faktai: Mindaugo kovos su konkurentais dėl valdžios ir moterų, jo sąjunga su Vokiečių ordinu, o vėliau jos nutraukimas ir kartu grįžimas prie protėvių tikėjimo, pagaliau mirtis nuo sąmokslininkų rankų. Lenkijos grožinėje literatūroje tarp daugelio rašytojų, skyrusių Mindaugui kūrinis, paminėtinas Euzebijus Słowackis, Janas Czczotas, J. I. Kraszewskis. Adomas Mickevičius „Pone Tade“ minėjo „didįjį Mindovę“ šalia Vytenio, Gedimino, Kęstučio ir Algirdo. Rašytojai ir istorikai dažnai jam priskirdavo veiksmus (ypač karinius), kurių jis nebvo atlikęs. Antra vertus, jam ilgai nenorėta pripažinti Lietuvos valstybės kūrėjo titulo, kuriuo buvo apdovanojamas jo tėvas, mitinis Rimgaudas (Ringoldas), arba dar anksčiau gyvenę jo protėviai.

Šiame straipsnyje ketiname apžvelgti Mindaugo veiklos tyrinėjimus paskutiniųjų dviejų šimtmečių Lenkijos istoriografijoje. Kadangi tų tyrinėjimų yra gausu, dėmesį sutelksime į svarbiausius veikalus. Atsisakysime lenkų ir lietuvių santykių istoriografijoje nagrinėjimo, nors šis klausimas traukė ir traukia daugelio lenkų tyrinėtojų dėmesį, tačiau atskleidžiant Mindaugo paveikslą šį kartą mus domi-

nančiuose lenkų XIX ir XX a. veikaluose jis ne toks svarbus. Siekdami per daug neišsiplėsti, detaliau nenagrinėsime ir šaltinių bazės, kuria rėmėsi Mindaugo ir jo epochos tyrinėtojai. Ji jau buvo ne vieną kartą aptarta specialioje literatūroje – išsamiausiai Vladimiro T. Pašutos veikale „Образованије Литовского государства“ ir plačiai naujausioje Edvardo Gudavičiaus Mindaugo biografijoje (1998)¹.

XIX a. pirmojoje pusėje prasidėjo vadinamoji „Lietuvos ir Rusios“, suprantamos kaip senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, žemių mokslinė istoriografija². Sunku būtų ieškoti principinės šaltinių kritikos to meto lenkų istorikų darbuose, skirtuose Mindaugo veiklai. Tačiau į juos atsižvelgti verta vien todėl, kad būtų suprantamos vėlesniųjų tyrinėjimų išeities pozicijos. Neaprepsime visų Mindaugo paveikslui skirtų veikalų senojoje Lenkijos istoriografijoje, kadangi net paviršutiniškai jų apžvalgai reikėtų skirti atskirą straipsnį. Tačiau verta prisiminti, kad vienas svarbiausių pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo veiklos tyrimo šaltinių yra „Didžiosios Lenkijos kronika“³. Jos informacija, o iš dalies ir kitais mums dar nežinomais šaltiniais rėmėsi Janas Dlugošas, pateikdamas savo Analuose („Annales seu cronicae incluti regni Poloniae“) daug žinių apie Lietuvos valdovą, tarp jų ir apie jo krikštą, ir apie jo karūnaciją Vokiečių ordino pastangomis ir popiežiui leidus, apie užrašymus Ordinui, apie jo atsimetimą nuo krikščionių tikėjimo, apie Lenkijos puldinėjimus ir mirtį nuo sąmokslininkų rankų. XIX a. pabaigoje ir XX a. didelė dalis šios informacijos buvo patikslinta, kai kuriuos teiginius paneigiant arba jais suabejojant. J. Dlugošo pavaizduotas Mindaugas – Ordino apgaudinėjamas valdovas, bet ir pats bandantis juos pergudrauti (tik „dėl regimybės“ priėmęs krikščionių tikėjimą), žiaurus lenkų žemių užpuolikas, tačiau vis dėlto sugebėjęs būti nuolaidus nugalėtam priešininkui⁴.

Keliais šimtmečiais vėliau už J. Dlugošą turtingą, išsamų Mindaugo gyvenimo ir veiklos vaizdą pateikė Motiejus Strykowski. Iki šiol trūksta M. Strykowskio veikalų, kurie iki pat XIX a. formavo Lietuvos karaliaus veiklos pažinimą, kritinės analizės, nors jo teiginius aštriai kritikavo jau Adomas Naruševičius⁵. Vėliau šie veikalai sukritikuoti, tačiau pastaraisiais metais buvo reabilituoti kaip XVI a. historiografijos paminklai. Čia tik atkreipsime dėmesį į tai, kad Mindaugo paveikslas M. Strykowskio „Kronikoje“ ir jo veikale „Apie šlovingos lietuvių tautos pradžią“ („O początkach... sławnego narodu litewskiego“) stipriai skiriasi. Kronikoje autorius gana sausai informuoja apie Mindaugo valdymą, o veikale „Apie... pradžią“ Lietuvos monarchas iškyla kaip garsus valdovas, kurio nuopel-

¹ В. Папуто, *Образование Литовского государства*, Москва, 1959; E. Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius, 1998.

² H. Łowmiański, Wstęp do, J. Lelewel, *Dziela*, opr. J. Ochmański, Warszawa, 1969, t. X: Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej, p. 5.

³ Kronika Wielkopolska, Wydała i komentarzem opatrzyła B. Kurbis, *Pomniki dziejowe Polski*, Warszawa, 1970, seria II, t. 8.

⁴ J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Ks. 7 i 8, Warszawa, 1974, s. 102, 125 ir kt.

⁵ A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego* (wydanie K. J. Turowskiego), Kraków, 1859, t. 1, p. 257–260 ir kt.

nai savo krašto istorijai, nepaisant klaidų, nusipelno teigiamo įvertinimo⁶. M. Strykowski veikalai, atskleidžiantys jo lenkų ir lietuvių patriotizmo sąsajas, turi savo vietą tiek lietuvių, tiek ir lenkų istoriografijoje.

Istorinių darbų priskyrimo kuriai nors iš minėtų tautinių istoriografijų problema iškyla apibūdinant XIX a. pirmosios pusės veikalus, parašytus vadinamajame lenkų ir lietuvių istorikų rate. Į juos detaliau nesigilinsime. Nematome pagrindo stengtis juos tiksliai priskirti kuriai nors istoriografijai pagal tautinius kriterijus, kadangi tai dažniausiai klaidinga, kaip ir remtis tautiniais kriterijais apibūdinant grožinės literatūros ir vaizduojamojo meno kūrinius.

Vadinamojo XIX a. lenkų ir lietuvių istorikų rato susidomėjimas Mindaugo asmeniu, pasak H. Łowmiańskiego, ypač suaktyvėjo. Teodoras Narbutas skyrė Mindaugui didelę dalį savo ketvirto „Dzieje narodu litewskiego“ („Lietuvių tautos istorijos“) tomo⁷. Patriotinių jausmų vedinas jis stengėsi kuo palankiau apibūdinti Lietuvos valdovą. Netgi tvirtino, kad Mindaugas ėmė vadovauti visai Lietuvai ne kruvinai susidorojęs su silpnesniais valdovais, bet Lietuvos ponų Kernavėje sutartinai išrinktas didžiuoju kunigaikščiu. Nesutikdamas su Mindaugo kaip atsimetėlio nuo krikščionybės paveikslu, įrodinėjo, kad jo apostazė buvo laikina ir kad po jos nebuvo imtasi represijų prieš krikščionis. Plėtodamas savo požiūrį, T. Narbutas rašė, kad 1262 m. Lietuvos monarchas išvyko į Romą gauti popiežiaus atleidimą, o grįžęs ėmėsi platinti krikščionybę ir mirė krikščioniu⁸. Vertino jį kaip valdovą, nuosekliai stiprinusį valstybę, toliaregį diplomata, kuris įgijo popiežiaus globą, tuo apsisaugodamas nuo imperatoriaus ir Vokiečių ordino valdžios priklausomybės. Mindaugui mirus, kaip tvirtino T. Narbutas, Lietuva prarado „didį žmogų ir krikščioniško švietimo viltį daugeliui metų“.

T. Narbutto išvadas skeptiškai vertino J. I. Kraszewski, kuris pateikė gerokai kitokį Lietuvos valdovo paveikslą, atitinkantį visuminę šio rašytojo viziją, o būtent jo įsitikinimą, kad Lietuvos krikščioninimas buvo stipriai susietas su jos tautinio individualumo praradimu. Kitaip nei kiti istorikai, jis Lietuvos valdovo klaida laikė ne jo atsimetimą nuo krikščionybės, bet atsisakymą protėvių tikėjimo, ir tai vadino vienintele jo gyvenimo apostaze. J. I. Kraszewskiui Mindaugas – politikas, apimtas iš tėvo Rimgaudo paveldėtos minties sujungti visas lietuvių ir užvaldytas Rusios žemes į didelę valstybę. Jis neneigė pasakojimų apie jo kruvinus susidorojimus su giminaičiais, bet įžvelgė juose kovą su atsiskyrimo siekiančiomis sritims. „Tai tikra, – tvirtino jis, – kad jį nuolat lydėjo mintis sukurti didelę ir savarankišką Lietuvą, tai jai sudėjo tiek aukų“⁹. Jis manė, kad Mindaugas krikštijosi ne nuoširdžiai, bet vadaudamasis šaltu išskaičiavimu. Panašiai kaip ir užrašydamas žemes Ordinui: sutartis ketinęs sulaužyti atėjus tinkamam laikui. Ši taktika pasirodė besanti klaidinga:

⁶ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, wydanie nowe...[M Malinowskiego], Warszawa, 1846, t. 1 (przedruk fotooffsetowy: Warszawa, 1985); M. Strykowski, *O początkach, wywodach i dzielnościach ... sławnego narodu litewskiego...*, opr. Julia Radziszewska, Warszawa, 1978.

⁷ T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu litewskiego*, Wilno, 1838, t. 4.

⁸ Ibid., p. 202–206 ir kt.

⁹ J. I. Kraszewski, *Litwa. Starożytne dzieje*, Warszawa, 1850, t. 2, p. 46.

krikštas ne tik nesustiprino jo valdžios, bet atvirksčiai, dėl jo kilęs konfliktas su sava tauta ir susiejęs ją priklausomybės saitais su Ordinu. Esant tokiai situacijai jis grįžęs į protėvių tikėjimą ir nutraukęs ryšius su Ordinu. J. I. Kraszewskis žvelgė į Mindaugą kaip į „pagonybės didvyrį“, Lietuvos įsmeninimą jos didybės epochoje, valdovą, kuris „turi būti dėl savo veiklos priskiriamas prie žymiausių to meto valdovų“.

J. Lelewelio darbuose nebuvo romantinės Mindaugo heroizacijos, būdingos T. Narbutto ir J. I. Kraszewskio veikalams. Didysis istorikas svarbų vaidmenį kuriantis Lietuvos valstybei teikė kariaunos institucijai ir jos vadams¹⁰. Jo nuomone, vienas tokių vadų turėjęs būti Mindaugo tėvas, „kuris sėdėdamas Kernavėje kaip koks kunigaikštis siekė valdžios ir kūrė savo valstybę“¹¹. Po tėvo mirties Mindaugas perėmė kariaunos vado vaidmenį („veikė kariaujančiųjų priekyje“). Siekdamas didžiojo kunigaikščio valdžios, jis susidūrė su savo tautos daugumos opozicija, o nužudęs kai kuriuos vadus ir jų giminaičius, „tapo kitiems pavojingas“. Apsikrikštijimas padėjo jam surdyti priešininkų koaliciją ir gauti karūną, bet ir primetė išsipareigojimus Vokiečių ordinui, kuris nepaprastai „pažemino ir jį, ir lietuvių tautybę“. Todėl jis atsimetė nuo krikščionybės ir pakėlė į kovą prieš Ordiną ne tik lietuvius ir žemaičius, bet ir kitas jiems giminingas tautas. „Šventais karo žygiais, – tvirtina J. Lelewelis, – kūrė jis sau ir savo palikuonims Lietuvos valstybę“. Šis požiūris, priskiriantis Mindaugui, o ne jo tėvui pagrindinį vaidmenį kuriant Lietuvos valstybę, ilgai buvo vienišas¹².

T. Narbutto, J. I. Kraszewskio ir J. Lelewelio nubrėžto pažinimo apie Mindaugą lenkų istoriografija iki XIX a. pabaigos iš esmės nepakeitė¹³. Persilaužimas įvyko tik Julijui Latkowskiui 1892 m. paskelbus Lietuvos valdovo biografiją¹⁴, kurios reikšmę liudija svarūs šiuolaikinių istorikų įvertinimai. Edvardo Gudavičiaus nuomone, jis sutvarkė chaotišką XIII a. šaltinių informaciją ir pateikė „mokslinį Mindaugo paveikslą“, o K. Stopka tvirtina, kad „dauguma lenkų istoriko teiginių, paskelbtų XIX a. pabaigoje, tebėra ir dabar aktualūs“¹⁵. Vienas tokių teiginių yra Haličo-Voluinės kronikos informacijos apie lietuvių kunigaikščių sutartį su Romanovičiais datavimas 1219 m. ir Mindaugo karūnacijos datos nustatymas (1253 m. pirmoji liepos mėn. pusė), neseniai patikslintas E. Gudavičiaus¹⁶.

¹⁰ Šios minties pradininku J. Lelewelį pabrėžtinai vadino H. Łowmiański: H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, p. 234–235.

¹¹ J. Lelewel, op. cit., s. 134.

¹² Pats J. Lelewelis nenuosekliai laikėsi šio požiūrio, kartais padalydamas Lietuvos valstybės kūrėjo nuopelnus tarp Mindaugo ir jo tėvo.

¹³ Plg.: J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji...*, Wilno, 1844, cz. II, s. 8–9; J. Szujski, *Dzieje Polski podług ostatnich badań*, Lwów, 1862, t. 1: Piastowie, s. 156–158, 161, 163–165; M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1880, t. I (II wydanie), s. 156.

¹⁴ J. Latkowski, Mendog, *Rozprawy Akademii Umiejętnosci. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Kraków, 1892, seria II, t. 3, ogólnego zbioru, t. 28, s. 301–453.

¹⁵ E. Gudavičius, op. cit., p. 35; K. Stopka, *Próby chrystianizacji Litwy w latach 1248–1263*, *Analecta Cracoviensia*, Kraków, XIX, 1987, s. 3.

¹⁶ E. Gudavičius, *Polityczny problem Królestwa Litewskiego w połowie XIII w.*, *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefe Bałtyku od XIII do połowy XVI wieku*, pod red. M. Biskupa, Toruń, 1990, s. 96.

Teikdamas pirmenybę seniausiems Mindaugo istorijos šaltiniams – eiluiotai Livonijos kronikai, Haličo-Voluinės metraščiui ar Lietuvos monarcho dokumentams – J. Latkowskis labai įtariai žvelgė į XV–XVI a. istorikų darbus. Pirmiausia atmetė versiją, kad Mindaugas perėmė didžiojo kunigaikščio valdžią iš tėvo Rimgaudo (Rimgoldo). Pastarąjį traktavo kaip mitinį valdovą, nors pripažino, kad tokiu vardu galėjo būti kuris nors iš priešmindauginės epochos Lietuvos kunigaikščių. Tvirtindamas, kad „Lietuvos sujungimo į monarchiją nuopelnai priklauso Mindaugui, o ne Rimgaui [...]“, J. Latkowskis nebuvo pionierius, tačiau jis pirmasis šį požiūrį pagrindė tikslia argumentacija¹⁷. Siekdamas nustatyti, kada Mindaugas sujungė Lietuvos žemes, priėjo išvada, kad tai įvyko 1226–1236 m. Antrąją datą jis pagrindė remdamasis šlovingos lietuvių pergalės prieš Ordiną mūšyje prie Šiaulių (1236) faktu, pripažindamas, kad tokį karinį laimėjimą galėjo pasiekti tik suvienyta Lietuva.

XIII a. penktojo dešimtmečio pabaigoje susidariusią koaliciją prieš Mindaugą vertino kaip vieną didžiausių pavojų jaunai Lietuvos valstybei. „Kiekvieną akimirką galėjo prasidėti audra ir sunaikinti didįjį vieno didžiausių Lietuvos didvyrių kūrinių, sunkiu darbu sukurtą“. Pabrėždamas, kad Mindaugas krikštijosi siekdamas suardyti priešų koaliciją, taip pat pažymėjo, kad Lietuvos valdovas jau anksčiau buvo susipažinęs su krikščionių tikėjimu per kontaktus su savo valstybės gyventojais rutėnais. Kartu atkreipė dėmesį į tai, kad „krikšto priėmimas iš vakarų, o ne iš rytų – iš Rusios, rodė tam tikrą Lietuvos politinę ir civilizacinę kryptį, liudijo jos ryšį su Vakaraais“¹⁸.

J. Latkowskis pirmas Lenkijos istoriografijoje iškėlė ir nagrinėjo Mindaugo donacijos dokumentų Ordinui, Rygos miestui ir Lietuvos vyskupystei autentiškumo klausimą. Iš šešių jo tirtų donacijos dokumentų Ordinui, autentišku jis pripažino tik vieną (1253 m. kelių Žemaitijos valsčių (visų ar dalies) užrašymą). Ši išvada tikriausiai turėjo įtakos Livonijos magistro Andrejaus Stirlando vertinimui, kuris manė, kad verta jį vadinti „pirmuoju Lietuvos apaštalu“, o jo politiką Lietuvos atžvilgiu apibūdino kaip „kilnią ir tikrai krikščionišką“ ir aiškiai priešpriešino Rygos arkivyskupo politikos vertinimui.

Mindaugo 1253 m. donaciją Ordinui interpretavo kaip pelnytą atlygį Ordinui už misijos išlaidas ir jo įvairiapusę pagalbą lietuviui valdovui. Tačiau pažymėjo, kad Mindaugas neketino atskirti Žemaitijos nuo Lietuvos, ir kaip įrodymą tarp kitų faktų nurodė jo pastangas į Lietuvos vyskupijos teritoriją įtraukti abu kraštus. Taip pat pabrėžė jo siekį Lietuvos vyskupiją padaryti tiesiogiai pavaldžią Apaštališkajam Sostui. Matyt, Lietuvos karalius suprato, „kaip tautos raidai yra būtina bažnyčios nepriklausomybė, ir koks pavojingas būtų jos pavaldumas Rygos (Prūsijos–Livonijos) bažnyčiai [...]“¹⁹.

Toliau sekdamas Mindaugo likimą, J. Latkowskis iškėlė jau anksčiau suformuluotą, tačiau iš esmės neargumentuotą tezę, kad Lietuvos valdovas iki gyvenimo

¹⁷ J. Latkowski, *ibid.*, s. 309 ir kt. Teiginį, kad Mindaugas buvo valstybės kūrėjas, be netvirtos J. Lelewelio nuomonės, iškėlė V. Antonovičius: В. Антонович, *Монография по истории Западной и Юго-Западной Руси*, Киев, 1885, т. 1.

¹⁸ J. Latkowski, *ibid.*, p. 345.

¹⁹ *Ibid.*, p. 356–357.

pabaigos neatsimetė nuo krikščionybės arba buvo tik laikinai nuo jos nutolęs. Jis pripažino, kad Mindaugo krikščioniškumas buvo paviršutiniškas, bet kartu manė, kad Lietuvos karalius su ja siejo savo valdymo ateitį ir galimybę užtikrinti sostą sūnui Rukliui. Mokslininko nuomone, kaltinimai Lietuvos karaliui apostaze kilo dėl to, kad atsimetimas nuo krikščionybės buvo sutapatintas su jo pasipriešinimu Ordinui po Durbės mūšio. Aiškindamas politinį-religinį Mindaugo nužudymo kontekstą ir faktą, kad po jo mirties krikščionybė Lietuvoje nebeplito, J. Latkowskis pripažino, kad monarchas žuvo kaip „krikščionybės idėjos kankinys“. Tačiau istorikas nepervertino jo nuopelnų krikščionybei. Pastebėjo, kad krikščionybės įvedimas buvo Lietuvos karaliaus jėgas viršijantis uždavinys, ir dėl to jis „turėjo laikyti jį antraeilium“.

J. Latkowskis apibūdino Mindaugą kaip labai protingą, veiklų, drąsų ir ištvermingą žmogų. Pažymėjo, kad jis valdė despotiškai ir nevengė žiaurumo, bet pridūrė, kad taip elgėsi beveik kiekvienas viduramžių monarchijos kūrėjas. Istoriko nuomone, Mindaugas buvo geresnis politikas nei vadas, bet įvertino jo karinius gebėjimus, primindamas naudotą veiksmingą karo veiksmų taktiką. Svarbiausiu Mindaugo nuopelnu jis pripažino Lietuvos monarchijos sukūrimą, bet ne valdžios institucijos prasme, o ir teritoriniu požiūriu. Tvirtindamas, kad Mindaugas padėjo pagrindus Lietuvos didybei, pripažino jam vieno žymiausių jos valdovų rangą.

Šiuolaikiniai istorikai, nors ir gerai įvertino J. Latkowskio veikalą, kartu pradėjo diskusiją dėl kai kurių jo teiginių ir išvadų. Ypač išsiskyrė Antonas Prochaska. Šis atmetė J. Latkowskio teiginį, kad Mindaugas iki mirties buvo krikščionis. Jis pripažino, kad Lietuvos karaliaus ryšių nutraukimas su Ordinui „buvo kartu ir pagonių reikalavimų patenkinimas, o tai yra atsimetimas nuo tikėjimo [...]“, kuris turėjo pražūtingų pasekmių krikščionybei „visuose rytų kraštuose“ ir reiškė „ryškų atsitraukimą nuo civilizacijos“²⁰. Istorikas manė, kad į apostazę Lietuvos karalių pastūmėjo silpnas jo tikėjimas, „menkai valdomos aistros“ ir „pirmykštis laukiniškumas“. Kaltino jį dėl to, kad Lietuvos krikščionėjimas vėlavo šimtmetį, tačiau iš dalies kaltu dėl to laikė ir Ordiną. Visiškai kitaip, palyginus su J. Latkowsku, jis vertino Andrejaus Stirlando politiką Lietuvos atžvilgiu, pripažindamas, kad Livonijos magistras siekė pelno Ordinui ir pridūrė, kad kryžiuočių santykiuose su Mindaugu trūko etinių pagrindų. A. Prochaskos nuomone, Mindaugas, siekdamas artimesnių ryšių su Ordinui ir gausindamas jam dovanas, vadovavosi žemomis paskatomis ir pagaliau tapo „nesąmoningu įrankiu“ Vokiečių ordino rankose. Tokie Mindaugo vertinimai susiję su nepakankamai kritišku požiūriu į Mindaugo donacijos dokumentus. A. Prochaska pripažino, kad visi karaliaus užrašymai ordinui buvo autentiški, o remdamasis jų turinio interpretacija, priėjo išvadą ne tik apie „nepasotinamą Ordino gobšumą“, bet ir apie „silpną Lietuvos karaliaus tikėjimą bei charakterį“.

²⁰ A. Prochaska, Dwie koronacje, *Przegląd Historyczny* (toliau – PH), Warszawa, 1905, t. 1, p. 389. Palygink: A. Prochaska, Dwa objaśnienia do dziejów Litwy, *Kwartalnik Historyczny* (toliau – KH), Lwów, 1906, R. LXX, p. 58–73; A. Prochaska, Od Mendoga do Jagiełły, *Litwa i Ruś*, t. 1, zesz. 1, p. 18–32.

Mindaugo dokumentų autentiškumo klausimo XX a. pradžioje ėmėsi ir Wojciechas Kętrzyński, priėjęs visai kitokių išvadų nei A Prochaska. Apibendrinamas savo tyrinėjimų rezultatus jis tvirtino, kad „tik vieną dokumentą, duotą Lietuvos vyskupui Kristijonui 1254 m., dera laikyti autentišku; 1253 m. dokumentas rygiečiams yra karaliui pateiktas projektas, bet jo nepatvirtintas; visos kitos privilegijos, suteiktos Ordinui Mindaugo vardu, ir 1255 m. Mindaugo laiškas popiežiui, taip pat kai kurios popiežiaus bulės buvo Ordino falsifikatai“²¹.

Lietuvos krikščionybę Mindaugo laikais XIX–XX a. sandūroje nagrinėjo ir kiti Lenkijos istorikai. Daug dėmesio tam skyrė Władysławas Abrahamas ir Kazimierz Chodynickis; pastarasis specialiai tyrė Mindaugo vaidmenį Lietuvos tikybų kaitoje²². Jis nurodė, kad Lietuvos valdovas sumaniai išnaudojo prieštarigus magistro Andrejaus Stirlando ir Rygos arkivyskupo Alberto Suarbeero (Sverberio) planus. Pripažindamas, kad Ordino interesams buvo palankus tiesioginis Lietuvos vyskupijos priklausymas Apaštališkajam Sostui, logiškai nusprendė, kad tai buvo padaryta jų pastangomis. Taigi suabejojo J. Latkowskio nuomone, kuris priskyrė Mindaugui ypatingus nuopelnus siekiant bažnytinės Lietuvos nepriklausomybės. Svarstydamas Lietuvos karaliaus apostazės klausimą K. Chodynickis tvirtino, kad trūksta įrodymų, kurie galėtų padėti nustatyti, ar Mindaugas atsisakė krikščionybės, ar išbuvo krikščioniu iki mirties²³.

1915 m. pasirodė W. Kamienieckio darbas apie Lietuvos valstybės genezę²⁴, atstovaujantis naujam požiūriui Lenkijos historiografijoje, kuriam buvo būdingas susidomėjimas valstybės kūrimosi vidiniais visuomenės raidos veiksniais. W. Kamienieckis labai vertino Mindaugo politinius ir karo vado sugebėjimus teigdamas, kad „Mindaugo laimėjimai buvo parengti ilgus amžius prieš tai vykusios raidos, nenumaldomai vedusios į Lietuvos monarchijos sukūrimą“.

Apžvelgiant visumą, akivaizdu, kad XIX ir XX a. sandūroje Lenkijos istorikų Mindaugo veiklos tyrinėjimuose įvyko persilaužimas. To meto tyrimų pagrindas buvo J. Latkowskio veikalas. Reikia pastebėti, kad šio tyrinėtojo išvados greitai išpopuliarėjo, ir ypač Konstancijos Skirmuntt darbų dėka²⁵. Daugiausia istorikai diskutavo dėl Lietuvos valdovo apostazės ir jo dokumentų autentiškumo. Svarstytas ir Mindaugo sostinės klausimas. J. Latkowskis teigė ją buvus Varniuose,

²¹ W. Kętrzyński, O dokumentach Mendoga króla litewskiego 1263, *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Kraków, 1907, seria II, t. 25, ogólnego zbioru t. 50, p. 219.

²² W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Litwie i Rusi*, Lwów, 1907, t. 1; K. Chodynicki, Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386, *PH*, Warszawa, 1914, t. 18, p. 215–319.

²³ K. Chodynicki, *ibid.*, p. 247.

²⁴ W. Kamieniecki, Geneza państwa litewskiego, *PH*, Warszawa, 1915, t. 19, p. 1–20, 121–153.

²⁵ K. Skirmuntt, *Dzieje Litwy opowiedziane w zarysie*, Kraków, 1886; Helena Pojata [K. Skirmuntt], *Zarys dziejów litewskich*, Warszawa, 1901; K. Skirmuntt, *Mindaugas Lietuvos karalius*, Kaunas, 1907. Išsamesnį nurodytų veikalų vertinimą žr.: E. Gudavičius, *op. cit.*, p. 40–41.

W. Kętrzyński ir Ludwikas Krzywickis jos ieškojo Žemaitijoje²⁶, o tuo tarpu A. Prochaska manė, kad Mindaugas krikštijosi Varniuose, o karūnavosi greičiausiai pilyje, kuri Ordino šaltiniuose pavadinta Naupillen (Nawenpil)²⁷.

Lenkijos istorikai atidžiai sekė Mindaugo ir jo epochos tyrinėjimų laimėjimus kitose istoriografijose, taip pat ir lietuvių. Tai liudija 1905 m. Freiburge išspausdinta J. Totoraičio veikalo „Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263 m“ recenzija. A. Prochaska palankiai įvertino šį darbą žurnale „Kwartalnik Hystoryczny“ (R. XIX, Lwów, 1905) pažymėdamas, kad autorius ypač gerai susipažinęs su šaltiniais, ir diskutavo su jo nuomone apie Mindaugo pilies lokalizaciją. Tuo tarpu K. Chodynickis prikišo J. Totoraičio darbui nepalankų požiūrį į Lenkiją ir Ordinų apoteozę²⁸.

Tarpukariu Lenkijos istorikai ir toliau gyvai domėjosi Lietuvos viduramžių istorija. Istorinės lituanistikos rangą II Žečpospolitoje apibūdina tas faktas, kad Lietuvos istorijai buvo paskirtas Visuotinis Lenkijos istorikų suvažiavimas Vilniuje 1935 m.

1925 m. pasirodė W. Kamienieckio studija „Wpływy zakonne na ustrój litewski“ („Ordinų įtaka Lietuvos santvarkai“). Mokslininkas pripažino, kad pagrindas svarstyti tai, ką jis vadino „Ordinų įtaka“, buvo krikštas ir Mindaugo karūnacija²⁹. Jis manė, kad Lietuvos valdovas kurdamas valstybės organizaciją rėmėsi Vokiečių ordino pavyzdžiu, ir pirmiausia perkėlė iš Livonijos į lietuvišką terpe leno santvarkos principus. Tokia santvarka, W. Kamienieckio nuomone, buvo būtina jaunai valstybei, kurioje, kaip jis manė, nebuvo Rusios kunigaikštiskosios kariaunos „ir kuri karinę organizaciją paremti turėjo tik riterių beneficijomis, įpareigojančiomis atlikti karinę tarnybą“.

Trečiajame dešimtmetyje pasirodė ir vertinga Stanisławo Zajączkowskio studija apie XIII a. Žemaitijos istoriją. Šiame darbe, nagrinėjančiame politinius-teisinius Lietuvos ir Žemaitijos santykius, tarp kitų dalykų S. Zajączkowski ėmėsi tirti Mindaugo dovanojimo aktų Livonijos ordinui laikmetį. Vertas dėmesio jo Mindaugo dovanojimų vietos patikslinimas, paremtas išvalgiais pastebėjimais, kad šaltiniuose minima vietovė *Saulie*, prie kurios žemaičiai laimėjo mūšį prieš Ordiną 1236 m., tapatintina su Šiauliais³⁰.

Mindaugo veiklos tyrinėjimus 1927 m. apibendrino Fryderykas Papée. Apibūdinamas karaliaus asmenybę jis tvirtino, kad šis buvo „ne tiek karingas, kiek

²⁶ J. Latkowski, *ibid.*, p. 337; W. Kętrzyński, *Najdawniejsza stolica litewska*, *KH*, Lwów, 1907, R. XXI, p. 605–611; L. Krzywicki, *W poszukiwaniu grodu Mendoga*, *PH*, 1909, t. 8, p. 20–48.

²⁷ A. Prochaska, *Rec. : J. Totoraitis, Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263*, Freiburg, 1905, *KH*, Lwów, R. XIX, 1905, p. 635–637; A. Prochaska, *Od Mendoga do Jagiełły*, p. 23. Apie Naupillen (A. Prochaskos vadintą Nowogródek Zapuszczański) vietą ir jo atsiradimo laiką (Jogailos laikais) žr.: H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, p. 127.

²⁸ K. Chodynicki, *ibid.*, p. 217–218.

²⁹ W. Kamieniecki, *Wpływy zakonne na ustrój litewski*, *PH*, Warszawa, 1925, serii drugiej t. 5, zbioru ogólnego t. 25, p. 160.

³⁰ S. Zajączkowski, *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lwów, 1925 p. 51–55.

per daug atsargus“³¹. Jis rašė, kad Mindaugas suvienijo Lietuvą „tikrai merovingišku“ būdu. Šio suvienijimo laiko ir karaliaus atsimitimo nuo krikščionybės klausimais laikėsi tos pačios nuomonės kaip ir J. Latkowskis.

Pačiu didžiausiu lenkų istorinės lituanistikos pasiekimu buvo 1930–1931 m. išleista Henryko Łowmiańskio „*Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*“ („Lietuvos visuomenės ir valstybės pradžios studija“). Palyginus su kitose šalyse vykusiais procesais, joje plačiai išdėstyta vidinių permainų, vykusių Lietuvos žemėse nuo X iki XIII a., visuma; permainų, kurios kartu su išorinėmis paskatomis sudarė pagrindą pereiti iš gimininės santvarkos į valstybinę organizaciją. Esminį vaidmenį šioje evoliucijoje jis pripažino lietuvių ekspansijos į Rusios žemes pokyčiams apie 1240 m.³², kai grynai plėšikiškas jos pobūdis keitėsi į nukariaujamąjį. Lietuvių kunigaikščiai apsigyvendavo rusų pilyse remdamiesi kariaunomis, kurių atsiradimą dar plėšikavimo stadijoje H. Łowmiańskis vertino kaip svarbų žingsnį nuo gimininės santvarkos į valstybinę organizaciją. Noras išlaikyti nuolatinę kariauną, vertė sukurti duoklių sistemą. Pradžioje kariaunos tenkinosi duoklėmis iš Rusios žemių. Valstybinio-fiskalinio aparato sukūrimas pačioje Lietuvoje, reiškęs „savos visuomenės pajungimą kariaunoms“, jo nuomone, įvyko tik po 1250 m. Vis dėlto H. Łowmiańskis tvirtino: „Jau Mindaugo sutarties su Ordinu metu turėjo būti Lietuvoje santvarkos perversmo tendencijos, jau buvo jėga, kurią įsmeino Mindaugo figūra ir jo kariauna, pajėgianti imtis šios veiklos“³³.

Apibendrinamas H. Łowmiańskis teigė, kad Lietuvos valstybės kūrimuisi turėjo reikšmės trys esminės paskatos: „1) Mindaugas ir jo reikalo tęsėjai kartu su jiems pavaldžiomis kariaunomis; 2) Ordinas, kuris bendradarbiavo su Mindaugu 1250–1262 m. kuriant Lietuvos valstybės organizaciją; 3) Rusios pagalba [...]“. Paskutiniajam veiksmui, kuris akivaizdžiai pradėjo veikti tik po Mindaugo mirties, H. Łowmiańskis pripažino tik antraeilį vaidmenį. Ordino įtaką laikė lemiamą fiskalinėje srityje, taip pat manė, kad Vokiečių ordino sąjunga su Mindaugu sustiprino jo draugovę ir parūpino būtinus instruktorius organizuojant valstybę. Svarbiausias jam atrodė pirmasis veiksnys, kuris iš esmės buvo vidinės raidos dalykas³⁴.

Svarstydamas Mindaugo Lietuvos suvienijimo chronologiją, H. Łowmiańskis suabejojo J. Latkowskio teiginiais. Jis manė, kad tikrąją Lietuvos žemę Mindaugas prijungė greičiausiai prieš savo karūnaciją, visą Aukštaitiją – 1254–1258 m. ir pagaliau 1261 m. užvaldė Žemaitiją. Toks datavimas leido H. Łowmiańskiui

³¹ F. Papée, *Początki Litwy*, KH, Lwów, 1927, R. XLI, p. 469.

³² H. Łowmiańskis vertino Lietuvos valstybės atsiradimą kaip politinės santvarkos perversmą. „Monarchija, – rašė jis, – susidarė ne kaip gimininių valstybinių ryšių evoliucijos grandis [...], bet ant jų griuvėsių; kūrybiniai veiksniai slypėjo kariaunos būrių organizacijoje [...]“. Kartu pastebėjo, kad „atidžiau įsigilinus į perversmo genezę, matyti, kad jis nesugriovė evoliucijos principo – jis buvo jėgų, nuo seno susikaupusių visuomenėje, proveržis dėl visuomenės karinės ekspansijos“ (žr. H. Łowmiański, op. cit., t. 2, p. 351).

³³ Ibid.

³⁴ Šio veiksnio iškėlimas į pirmaeilius prieštaravo ankstesniam H. Łowmiańskio požiūriui į reikšmingą išorinių jėgų (Vokiečių ordino pagalbos) vaidmenį formuojantis valstybinei organizacijai.

padaryti išvadą, kad vidinė kova Lietuvoje Mindaugo laikais buvo „dviejų santvarkų – naujos, monarchinės, kurią stengėsi įvesti Mindaugas, ir senos, giminių, kurios ginti pakilo visuomenė“, – konfliktas³⁵.

H. Łowmiański pritarė J. Latkowskiui, kad Lietuvos valdovas buvo geresnis politikas nei karo vadas ir kariautojas. Šį požiūrį argumentavo tuo, kad Mindaugas sugebėjo 1251 m. išardyti priešininkų koaliciją. Pripažino jo pravarde Išmintingasis ir buvo linkęs svarbiausiu jo bruožu laikyti organizacinius sugebėjimus. „Jie paaiškina, – tvirtino istorikas, – kaip žmogus, neturintis didesnio karo vado talento, galėjo išsilaikyti galingos kariaunos vadovu ir su jos pagalba įvykdyti didį monarchijos kūrimo darbą. Mindaugas [...] sugebėjo apie save suburti platų jam ištikimų pasekėjų ratą, sugebėjo pasinaudoti jam pavaldžiais vaivadomis [kariaunos vadais], sugebėjo sukaupti milžiniškas atsargas savo lobyne“. H. Łowmiański nesvarstė, ar Mindaugas buvo Rusios teritorijų nukariavimo iniciatorius, bet pripažino, „kad naują ekspansijos metodą puikiai panaudojo savo tikslams, užimdamas su Lietuvos žeme besiribojančią Juodąją Rusią, ir kadangi ji buvo arti, neprarado ryšių su savo būriais“. Jo elgesį su priešininkais apibūdino kaip beato-dairišką ir žiaurų, pridurdamas, kad tai buvo būdinga atšiauriems epochos pa-pročiams.

Mindaugo krikštą H. Łowmiański vertino kaip politinį aktą ir pripažino, kad valdovas nepriklausomai nuo to, ar jis atsisakė pagonybės nuoširdžiai, ar ne, „tapo uoliu Bažnyčios šalininku organizacine prasme, kadangi savo politiką grindė sąjunga su ja“. Politinio akto kategorijomis H. Łowmiański nagrinėjo ir Mindaugo sutarties su Ordinu nutraukimą.

Didi H. Łowmiański sintezė, apimanti visuomenės ir valstybės raidos integrumą, formavo Lietuvos monarchijos genezės interpretacijos kryptį, leido pažvelgti į Mindaugo asmenybę iš naujos perspektyvos, nei ją atskleisdavo tradicinė „biografinė įvykių“ istoriografija. Mindaugo veikla buvo panardinta į gentinės Lietuvos virtimo Lietuvos valstybe kontekstą ir apibūdintas jo vaidmuo šios raidos lūžio metu. Į diskusiją apie Lietuvos valstybės genezę įsitraukė kitas žymus istorikas lituanistas Henrykas Paszkiewiczzius. Jis teigė, kad šaltiniuose vadinti lietuvių *kunigai* buvo ne kariaunos vadai, bet pirmiausia teritorijų valdovai, kurie savo pozicijas paveldėjo iš protėvių. Susiedamas savo požiūrį su senesniais istoriografijos teiginiais, jis Lietuvos valstybės atsiradimo laiką nukėlė į XII a. pabaigą arba į pirmus XIII a. metus, nors pastebėjo, kad nemano, jog kas nors anksčiau už Mindaugą „galėjo ilgesnį laiką didžiojo kunigaikščio valdžią išlaikyti“³⁶. Savo nuomonę grindė daugiausia remdamasis savo paties tyrinėta lietuvių karo žygių ir kaimynų žemes statistika. Iš 75 žygių, atliktų 1200–1263 m., prieš Mindaugo valdymą įvyko 42, o jo valdymo metu – 33. Pasak H. Paszkiewiczziaus, tai turėjo įrodyti, kad jau XIII a. pradžioje buvo stipri valstybinė organizacija. Jis neatsižvelgė į H. Łowmiański teiginį, kad kaip tik Mindaugo laikais susidariusi valstybinė organizacija, kuri užtikrino kariuomenės išlaikymą krašte, susilpnino lietuvių ekspansiją, ir tai tęsėsi net iki Gedimino laikų.

³⁵ H. Łowmiański, op. cit., t. 2, p. 347–348.

³⁶ H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, Warszawa, 1933, t. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku, p. 53–54.

H. Paszkiewiczzius nustatė kitą Mindaugo lietuvių žemių suvienijimo laiką; jo nuomone, tai įvyko 1236–1239 m. Abiejų istorikų požiūriai skyrėsi ir kitais klausimais, tačiau daug kur jie ir sutapo. H. Paszkiewiczzius, kaip ir H. Łowmiańskis, teigė, kad Mindaugo sprendimus priimti krikštą, o vėliau grįžti prie savo protėvių religijos nulėmė politiniai tikslai, ir tuo metu tai buvo Lietuvai naudinga. Jis pabrėžė, kad Mindaugas pasiekė didžiojo kunigaikščio valdžią ne tik jėga, bet ir taikiomis priemonėmis. Perspėjo, kad neverta paraidžiui traktuoti Haličo-Voluinės kronikos informacijos apie tai, kad Mindaugas išžudė daugelį lietuvių kunigaikščių. Istorikas teigė, kad Mindaugas galutinai įtvirtino didžiojo kunigaikščio valdžią, labai vertino jo istorinį vaidmenį, o jo valdymą vadino persilaužimo laikotarpiu Lietuvos istorijoje.

Dvi skirtingos – H. Łowmiańskio ir H. Paszkiewiczziaus – Lietuvos valstybės genezės koncepcijos sukėlė gyvą diskusiją: buvo Mindaugas Lietuvos valstybės kūrėjas ar ne³⁷. Šiuo klausimu ir apie Lietuvos valstybės pradžią apskritai Lenkijos istorijos moksle diskutuota iki ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos – iki Antrojo pasaulinio karo.

Buvo aptariamai specialūs klausimai, tarp jų ir Mindaugo sostinės vieta³⁸. Didelio dėmesio sulaukė Lietuvos valdovo dokumentų autentiškumo tyrinėjimai. Trečiajame dešimtmetyje šia tema rašė S. Zajączkowski ir F. Papée; pastarasis iškėlė postulatą, kad reikia tai tirti iš naujo. Iš dalies šį reikalavimą savo darbuose įvykdė H. Łowmiańskis ir H. Paszkiewiczzius. Išsamiausiai Mindaugo dokumentų autentiškumą tyrė Karolis Maleczyński, atsidėjęs kitų istorikų apeitai dokumentų paleografinėi ir diplomatikos analizei. Iš 10 Mindaugo dokumentų autentiškais jis pripažino 6 (1253–1255 ir 1259 m.), kitus 4 (1257–1260) laikė falsifikatais. Prie pastarųjų priskyrė dokumentus, kuriais Mindaugas Ordinui atidavė Žemaitiją (1257 m.) ir visą Lietuvą (1260 m.)³⁹.

Tarpukario Mindaugo epochos tyrinėjimų būdingas bruožas – dėmesio svorio centro perkėlimas nuo paties monarcho asmenybės į Lietuvos vidaus reikalus, atsižvelgiant į jos santykius su kaimynėmis. Tai davė pagrindą formuoti naujas Mindaugo veiklos ir jo vaidmens Lietuvos istorijoje interpretacijas. Pasiekus svarbių pažintine prasme rezultatų, neužmiršta ir populiarizacija (populiari S. Zajączkowskio Lietuvos istorijos iki 1386 m. apybraiža⁴⁰).

Pirmus keliolika metų po Antrojo pasaulinio karo Lietuvos istorijos tyrimai Lenkijos historiografijoje užėmė labai kuklią vietą. Emigracijoje savo mokslinę

³⁷ Šis klausimas buvo svarstytas jau V Visuotiniame Lenkijos istorikų suvažiavime Varšuvoje 1930 m. Diskusijoje dalyvavo J. Adamus, K. Chodynickis, J. Jakubowski, H. Paszkiewiczzius, S. Zajączkowski (žr.: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu*, Lwów, 1931, t. 2: *Protokoły*, p. 76–80).

³⁸ Franciszekas Bujakas manė, kad sostinė buvo Naugardukas, H. Paszkiewiczzius – kad Kernavė, tuo tarpu H. Łowmiańskis spėjo, kad ji galėjo būti Daugų ežero ir vietovės apylinkėse.

³⁹ K. Maleczyński, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261*, *Ateneum Wileńskie*, Wilno, 1936, R. XI, p. 1–56.

⁴⁰ S. Zajączkowski, *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*, Lwów, 1930, p. 18–24.

veiklą tęsė H. Paszkiewiczius, laikydamasis savo ankstesnių pažiūrų į Lietuvos valstybės genezę⁴¹. Lenkijoje Mindaugo epochos ir monarcho asmenybės pavienių paminėjimų būta įvairiuose veikaluose apie viduramžius. Išimtis buvo H. Łowmiański studija apie Vokiečių ordino agresiją Lietuvos atžvilgiu, kurioje jis pakartojo savo ankstesnę mintį apie tai, kad Ordinas, sudarydamas sutartį su Mindaugu, keitė savo taktiką, bet ne esminius tikslus: aptartosios sutartys „nebuvo nukrypimas nuo pagrindinės vokiečių feodalų politinės linijos Lietuvos atžvilgiu – agresyvios politikos“⁴². Svarstydamas naudą, kurią Lietuvos valdovas gavo iš to susitarimo, H. Łowmiański atsisakė savo ankstesnės nuomonės apie esminę kryžiuočių pagalbą Lietuvos valstybės organizacijai.

Šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje šalyje susiklostė istorinei lituanistikai palankesnės sąlygos, kurių rezultatai išryškėjo kitais dešimtmečiais. Pasirodė daug darbų, kurie nors specialiai ir netyrė Mindaugo asmenybės, tačiau pateikė naujų svarstymų apie jo vykdytos vidaus ir užsienio politikos aplinkybes. Išskirtinos trys grupės veikalų skirtinga, bet artima tematika. Viena jų – publikacijos (Mariano Biskupo, Karolio Górsio, Gerardo Labudos, Jano Powierskio ir kitų istorikų), skirtos Vokiečių ordino veiklai ir kartu jo politikai Lietuvos atžvilgiu⁴³. Antrosios grupės veikaluose lenkų ir lietuvių (baltų tautų) politinių santykių nagrinėjimas dažniausiai integraliai susietas su Lenkijos bei Lietuvos santykių su Vokiečių ordinu ir Rusia problematika. Šiai grupei priskirtini Jano Powierskio, Bronislavo Włodarskio, Romualdo Wróblewskio veikalai⁴⁴. Pastaruoju metu šios temos ėmėsi Grzegorz Błaszczyk, apibūdinęs šiuolaikinį tyrinėjimų būvį ir pateikdamas savus svarstymus⁴⁵. Trečioji grupė darbų įvairiais aspektais tiria Lietuvos krikščioninimo problematiką. Specialiai Lietuvos krikščioninimą Mindaugo laikais analizuoti ėmėsi K. Stopka. Sutikdamas su ankstesniais moksle vyravusiais teiginiais, jis rašė: „Mindaugo krikštą sąlygojo išorinis pavojus ir jis turėjo visus politinio

⁴¹ H. Paszkiewicz, *The Origin of Russia*, London, 1954. Plg. versiją lenkų kalba: H. Paszkiewicz, *Początki Rusi [PAU, Rozprawy Wydz. Fil. Hist., ogólnego zbioru t. 81]*, Kraków, 1996.

⁴² H. Łowmiański, *Agresja Zakonu Krzyżackiego na Litwie w wiekach XIII–XIV*, *PH*, 1954, t. 45, p. 338–371. Pomirtinis šio veikalo leidinys: H. Łowmiański, *Prusy–Litwa–Krzyżacy*, wyboru dokonał, opr. i wstępem opatrzyl M. Kosman, Warszawa, 1989, p. 179–226 (žr. ypač p. 189).

⁴³ Svarbiausių darbų sąrašą žr. E. Gudavičius, op. cit., p. 72, 507–509-ta nuoroda. Plg.: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk, 1986 (p. 516–552: „Bibliografinės pastabos“).

⁴⁴ B. Włodarski, *Polska i Ruś, 1194–1340*, Warszawa, 1966; R. Wróblewski, *Problem jaćwieski w polityce Bolesława Wstydlwego w latach 1248–1264*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1972, R. 72; J. Powierski, *Wybuch II powstania pruskiego a stosunki między Zakonem Krzyżackim a książętami polskimi*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Olsztyn, 1981, 3(149), p. 303–326; J. Powierski, *Stanowisko polityczne książąt polskich wobec ludów bałtyjskich i Zakonu Krzyżackiego w okresie nasilenia najazdów litewskich (1261–1263)*, *Acta Baltico-Slavica*, 1983, t. 15, p. 7–53.

⁴⁵ G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, Poznań, 1998, t. 1: *Trudne początki*.

akto bruožas, kuriam buvo būdingas konjunktūriškumas“. Atmesdamas senąją požiūrį į Mindaugą kaip į tikėjimo kankinį ar, atvirkščiai, – atsimetėlį, pabrėžė, kad Lietuvių valdovo politiką nulėmė daugelis aplinkybių. Istorikas įvertino, kad Mindaugas „greičiausiai išvelgė poreikį kraštą krikščioninti, tačiau ne tokiu būdu, kokį primetė kryžiuočiai“⁴⁶.

Atskirai verta paminėti tyrimų kryptį, nagrinėjančią šaltinius iki Mindaugo laikų. Pavyzdžiu galėtų būti diskusija apie Marvino L. Colcero atrastą šaltinį „Descriptiones terrarum“. Šio paminklo autorystės klausimą svarstė lenkų istorikai K. Górskis, G. Labuda, J. Ochmański, K. Stopka, Jerzy Strzelczyk.

Mindaugo ir jo epochos poveiklas pastarųjų dešimtmečių Lenkijos istoriografijoje iš esmės nesiskiria nuo to, kurį apibūdino didieji H. Łowmiański, H. Paszkiewiczias ir (iš vėlesnių darbų) Vladimiro Pašutos veikalai. Pastarojo knyga „Obrazowanie Litovskogo gosudarstva“ sukėlė didelį Lenkijos istorikų susidomėjimą: jos tezes plačiame straipsnyje aptarė H. Łowmiański⁴⁷. Mažiau žinomas Lenkijoje lietuvių istoriko Zenono Ivinskio veikalas „Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas“, kurį žurnale „Acta Baltico-Slavica“ aptarė Jerzy Ochmański⁴⁸. Šis mokslininkas atidžiai sekė lietuvių istoriografijos pasiekimus, kartais išitraukdavo į diskusiją dėl jos teiginių. Jis sureagavo į Romo Batūros tezę, kad Mindaugo laikais sostinė buvo Vilnius. Pradžioje jis nepritarė šiam teiginiui, vėliau, atsižvelgdamas į archeologinių tyrimų duomenis, buvo linkęs jį priimti, tačiau su sąlyga, kad ši klausimą dar reikėtų toliau tyrinėti⁴⁹. Galime pateikti daug Lenkijos istorikų domėjimosi Lietuvos istorikų darbais apie Mindaugą ir jo epochą pavyzdžių. Čia priminsime tik vieną jų – Dariuszo Dąbrowskio, pristačiusio plačiam Lenkijos tyrinėtojų ratui naujausią Lietuvos istorijos mokslo laimėjimą – E. Gudavičiaus veikalą „Mindaugas“⁵⁰.

Naujausią plačią Lenkijos istoriografijoje Mindaugo monarchijos ir jos valdovo charakteristiką pateikė J. Ochmański trečiame savo „Historia Litwy“ („Lietuvos istorija“, 1990 m.) leidime, atsižvelgdamas į tyrinėjimų padėtį iki XX a. devintojo dešimtmečio. Mindaugo įvykdytą Aukštaitijos žemių suvienijimą jis datavo apie 1240 m., Dausprungaičių išvayrą – 1245 m., o Lietuvos valdovo karūnaciją – 1253 m. birželio pabaiga – liepos mėnesio pradžia, jos vieta nurodydamas Naugarduką. Tvirtino, kad Mindaugo kelias į valdžią „buvo pažymėtas kruvinais susidorojimais su priešininkais ir miklia, kartais brutalia prievarta“. Pabrėžė didelį politinį Lietuvos valdovo talentą, kuris padėjo jam pasinaudoti priešininkų koalicijos nesutarimais. Minėdamas jo krikštą (remdamasis „Descriptio-

⁴⁶ K. Stopka, Próby, p. 32.

⁴⁷ H. Łowmiański, Uwagi o genezie państwa litewskiego, *PH*, 1961, R. 52, p. 127–146.

⁴⁸ J. Ochmański, Rec.: Z. Ivinskis, Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas, *Odb. z Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijos Metraščių*, Roma, 1965, t. 1, str. 64; *Acta Baltico-Slavica*, 1967, t. 5, p. 360–361.

⁴⁹ J. Ochmański, Rec.: R. Batūra, XIII a. Lietuvos sostinės klausimu, *LMAD*, 1966, serija A, t. 1, *Acta Baltico-Slavica*, 1967, t. 5, p. 361–363; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław, 1990 [wyd. III], p. 49.

⁵⁰ žr. D. Dąbrowski, Rec.: Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998, 357 p., *Studia Źródłoznawcze*, Poznań, 2000, t. 38, p. 127–129.

nes terrarum“) pažymėjo, kad jis buvo susietas su misijų veikla visuomenėje. Apibendrindamas Mindaugo charakteristiką teigė, kad jis buvo didis valdovas, Lietuvos valstybės kūrėjas, pirmasis ir paskutinis Lietuvos karalius.

Mindaugo veiklos tyrinėjimai Lenkijos istoriografijoje intensyviausiai plėtojosi tris laikotarpius: pirmąjį XIX a. pusę, XIX ir XX a. sandūroje ir ketvirtąjį praeito šimtmečio dešimtmetį. Per pirmąjį laikotarpį buvo suformuluoti nauji uždaviniai ir neretai iškeltos taiklios koncepcijos, tačiau nebuvo taikomi kritiniai tyrimų metodai. Antruoju laikotarpiu įvyko persilaužimas nustatant Lietuvos valdovo gyvenimo ir veiklos faktus, trečiasis gerokai išplėtė jo epochos pažinimą. Istorikų susidomėjimas to meto problemomis kito, tačiau kai kurie klausimai, kaip antai Mindaugo vaidmuo kuriant Lietuvos valstybę, krikšto ir apostazės motyvai bei aplinkybės, nuolat užėmė svarbią vietą mokslo tyrimuose ir diskusijose. Lietuvos valdovo vertinimus lėmė įvairūs veiksniai: pasiektas pažinimo lygis, aktualios istoriografijos tendencijos ir tyrėjo pasaulėžiūra. Vertinimai labai įvairūs, tačiau net radikaliai kritiškų nuomonių apie Mindaugą atstovai (A. Prochaska) pripažino jo svarbų vaidmenį Lietuvos istorijoje.

Mindaugo veiklos ir jo epochos mokslinių tyrimų pasiekti rezultatai yra kelių šalių istorikų bendro darbo vaisius⁵¹. Į šį tyrinėjimų aruodą Lenkijos istorikai įnešė esminį indėlį. Galima tikėtis, kad tai, kas pasiekta, taps jaunosios kartos istorikams paskata tęsti jų pirmtakų darbus.

Gauta 2003 09 23

Jan Jurkiewicz

MINDAUGAS IN DER POLNISCHEN HISTORIOGRAPHIE DES 19. UND 20. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die polnische Forschung zu Mindaugas (Mindowe) und seiner Lebensgeschichte durchlief drei Phasen ihrer intensiven Entwicklung: in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert, sowie in den 30er Jahren des letzten Jahrhunderts. Die erste Etappe war durch eine breite Palette der Meinungen und Thesen gekennzeichnet, die jedoch weitgehend stark von den Regeln des wissenschaftlichen Kritizismus entfernt waren.

In der zweiten Phase erreichten die Forscher die Grundlagen in der Festlegung und Präzisierung biographischer Fakten aus dem Leben und Wirken des litauischen Herrschers. Einen wesentlichen Beitrag leistete dazu Juliusz Latkowski mit seiner 1892 herausgebrachten Studie zu Mendog. In den 30er Jahren des 20. Jhs wurde in Polen eine lebhafteste Debatte über die Genese des litauischen Staates und die Rolle Mindaugas' in diesem Prozeß durchgeführt. Das Hauptinteresse der Diskussion lag jedoch nicht auf der Gestalt des Herrschers, sondern auf der inneren Geschichte Litauens. Besonders herausragende Leistungen erbrachten auf diesem Gebiet Henryk Łowmiański i Henryk Paszkiewicz.

⁵¹ Rezultatų visumą aptarė E. Gudavičius, op. cit., p. 11–86.

Thematisch unterlag diese Forschungen ein am Wandel, jedoch manche Bereiche (die Rolle Mindaugas' im Aufbau des litauischen Staates, Gründe und Umstände seiner Taufe und Apostasie) gehörten zu den wichtigen Kontinuitäten der Untersuchungen. Auf die wissenschaftliche Beurteilung Mindaugas' durch die Forschung übten Einfluß unterschiedliche Faktoren – darunter auch der erreichte Stand des Wissens, aktuelle Tendenzen in der Historiographie und die Weltanschauung der Forscher. Im Urteil der Historiographen über Mindaugas fehlte es nicht an recht unterschiedlichen Meinungen, aber auch in den besonders kritischen (Antoni Prochaska) wurde seine überaus bedeutende Rolle in der Geschichte Litauens anerkannt.